

Paweł Jackowski*

**PROPAGANDA I INDOKTRYNACJA
W OCHOTNICZYCH HUFCACH PRACY (1958–1983):
WYBRANE PROBLEMY**

**PROPAGANDA AND INDOCTRINATION
OF THE VOLUNTARY WORK CAMPS (1958–1983): OUTLINE**

Abstract

Voluntary Work Camps were a Polish social organization, the aim of which was to engage youngsters in helping with the national economy of the Polish People's Republic. Besides that, the main goal of the VWC was to conduct propaganda and indoctrinate the young people that participated. VWC's propaganda was based on publishing materials such as 'Biuletyn Informacyjny' and cooperating with youth magazines. The most common technique used was to depict the idyllic everyday life of the VWC, where youngsters could, of course, earn money, but also learn a profession, make friends and enjoy the time that they spent in the camp. Young people were indoctrinated during the classes and lectures, which were often led by a professional propagandist. During the course of those lectures they were inculcated with the social vision of the world and they praised the achievements of the Polish People's Republic. 'Spartakiads' were a particularly interesting way of indoctrination – these were sporting events thematically connected with the propaganda.

Key words: propaganda, indoctrination, youth, voluntary work camps

Wstęp

W przeszłości i obecnie każda inicjatywa, która ma odnieść sukces, wymaga intensywnych działań promocyjnych. W PRL władze komunistyczne dla każdego liczącego się przedsięwzięcia prowadziły mniej lub bardziej zakrojone działania propagandowe. Propaganda komunistycznej Polski była powieleniem wzorców państwa sowieckiego w tym zakresie – na nich wyrosła i na podstawie takiej matrycy prowadziła działania propa-

---

* Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, e-mail: p.jackowski@asper.net.pl

gandowe, indoktrynowała społeczeństwo i budowała instytucje w Polsce Ludowej.

Propaganda organizacji młodzieżowych nie była tutaj wyjątkiem. Co więcej – służyć mogła za modelowy przykład działalności w tej sferze. W tym konkretnym przypadku odwoływała się do propagandy sowieckiego Komsomółu.

Ta ostatnia uwaga dotyczy również Ochotniczych Hufców Pracy (OHP)¹. OHP były emanacją państwa komunistycznego, realizującego w ten sposób swoje dwie naczelną wartości: pracę i kolektywizm.

Celem szkicu jest wstępne zarysowanie problemu propagandy uprawianej przez organizację. Przedmiotem zainteresowania są zarówno upowszechniane treści, jak i machina propagandowa OHP.

Generalnie można stwierdzić, że za ten fragment działalności struktur organizacji odpowiedzialny był Wydział Propagandy OHP, w jego ramach odpowiednie zespoły ds. propagandy oraz komórki propagandowe organizacji zwierzchnich Komendy Głównej OHP, tj. Komitetu Centralnego Związku Młodzieży Socjalistycznej (KC ZMS) i Zarządu Głównego Związku Młodzieży Wiejskiej (ZG ZMW), które przez własne zaplecze podejmowały i delegowały na Komendę Główną OHP odpowiednie zadania². W wyniku zapoczątkowania konsolidacji organiza-

---

¹ Ochotnicze Hufce Pracy – polska organizacja młodzieżowa powołana do życia uchwałą nr 201 Rady Ministrów z dnia z 13 czerwca 1958 r. w sprawie organizowania i pracy Ochotniczych Hufców Pracy Związku Młodzieży Socjalistycznej (MP nr 56, poz. 322). Zgodnie z uchwałą do głównych zadań OHP należały: „pomoc w rozwijaniu gospodarki narodowej, stworzenie dla skupionej w OHP młodzieży możliwości nabycia podstawowych wiadomości zawodowych, prowadzenie z nią pracy ideowo-wychowawczej oraz zapewnienie przeszkolenia wojskowego”. OHP podlegały Komendzie Głównej Związku Młodzieży Socjalistycznej i Zarządowi Głównemu Związku Młodzieży Wiejskiej. Uczestnicy (junacy) podpisywali z OHP umowę, na mocy której zatrudniani byli u konkretnego pracodawcy. Wśród skąpej literatury przedmiotu na temat OHP warto wskazać następujące najważniejsze opracowania: A. Augustyńska-Mikołajczyk, A. Szymańska, *50 lat Ochotniczych Hufców Pracy*, Biuletyn Informacyjny OHP, czerwiec 2008, nr 6; K. Kołodziej-Hubka, *Ochotnicze Hufce Pracy i ich zadania w latach 1958–2009. Zarys problematyki, 2010; ZAPISALI pracą: 25 lat działalności Ochotniczych Hufców Pracy* [kalendarium oprac. B. Barcicki, S. Całka], Warszawa 1983. Brak jest kompleksowego opracowania dotyczącego OHP. Zdecydowaną większość stanowią rozproszone artykuły poświęcone OHP, które częściowo zebrane są w bibliografii: *Ochotnicze Hufce Pracy 1958–2007 (literatura polska w wyborze)*, oprac. K. Cetera, Warszawa 2008.

² Uchwała 201/58 precyzowała: „Upoważnia się Związek Młodzieży Socjalistycznej do zorganizowania Ochotniczych Hufców Pracy Związku Młodzieży Socjalistycznej, zwanych dalej OHP, pozostających pod ideowym kierownictwem i ogólnym nadzorem ZMS”. Zatem to ZMS był wiodącą organizacją sprawującą kuratelę nad OHP. Związek Młodzieży Wiejskiej odgrywał swoją rolę w rekrutacji junaków pocho-

cji młodzieżowych (1973 r.) OHP przeszło pod zwierzchnictwo Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej (SZMP).

O tym, jak ważną rolę przypisywano propagandzie w funkcjonowaniu organizacji, świadczy następujący zapis w publikacji *W wakacyjnym hufcu* wydanej jako *Poradnik pracy kulturalno-oświatowej w hufcu wyjazdowym* w roku 1969 przez Komendę Główną OHP: „Praca propagandowa powinna zajmować jedno z czołowych miejsc w całości problematyki hufca, [...] działalność propagandowa towarzyszyć winna wszelkim poczynaniom hufca [...]. Informacyjna funkcja propagandy polega na przekazywaniu określonych prawd, wiadomości, po to, by przyjęte one zostały przez adresata za swoje, nawet za cenę przezwyciężenia wewnętrznych oporów” (*W wakacyjnym hufcu...* 1969: 90–91).

Zasadniczy kierunek działalności Wydziału Propagandy OHP ogniskował się wokół jak największej popularyzacji idei ochotnictwa pracy. Nakładano na niego również obowiązek koordynacji działań propagandowych przez dane jednostki i komórki organizacyjne (AAN, KG OHP..., sygn. 26/4).

Jak wyglądała zatem praca wspomnianego Wydziału w rzeczywistości? Jakie zadania i w jaki sposób realizował?

By w pełni zrozumieć, jakie zadania realizować miała propaganda OHP, w pierwszej kolejności przywołać należy statutowe założenia samej organizacji zapisane w uchwale powołującej OHP do życia z 1958 r.: „Pomoc w rozwijaniu gospodarki narodowej, jak również stworzenie dla skupionej w OHP młodzieży możliwości nabycia podstawowych wiadomości zawodowych, prowadzenie z nią pracy ideowo-wychowawczej oraz zapewnienie przeszkolenia wojskowego” (Uchwała 201/58).

Powyższe cele nakreślają obszar, którym zajmować się miała propaganda organizacji: popularyzowanie idei wychowania przez pracę oraz zdobycie podstawowego wykształcenia zawodowego. Wspomniane cele realizowane były ściśle w oparciu o socjalistyczny model wychowania młodego człowieka, który miał w hufcach nie tylko pracować, ale być przede wszystkim silnie indoktrynowany. Należy również nadmienić, iż młodzież męska przechodziła w OHP przeszkolenie wojskowe. W aktach pisano wprost, iż pobyt w hufcach to również: „Przygotowanie uczestników OHP do obrony kraju przez szkolenie wojskowe i podnoszenie sprawności obronnej” (AAN, KG OHP..., sygn. 10/10, k. 2).

W odniesieniu do tego w piśmie do wiceministra Obrony Narodowej Grzegorza Korczyńskiego z 12 grudnia 1965 r. zwracano uwagę: „Ochotnicze Hufce Pracy [...] wystąpiły do Ministra Obrony Narodo-

---

dzienia wiejskiego. W uchwale pisano: „Rekrutacja do OHP prowadzona jest przez terenowe ognia ZMS i ZMW przy udziale KG OHP”.

wej, Marszałka Polski Towarzysza M. Spychalskiego z wnioskiem o zaliczenie junakom OHP [...] szkolenia wojskowego [w trakcie – P.J.] dwuletniego pobytu w OHP jako służby w oddziałach OTK” [Wojska Obrony Terytorialnej Kraju – przyp. P.J.] (AAN, KG OHP..., sygn. 15/38, k. 291, 292).

Nadrzędnym jednak celem działalności OHP była pomoc młodzieży w rozwijaniu gospodarki narodowej. Potwierdzenie tego kierunku odnajdujemy na przykład w dokumencie *Informacja o dotychczasowej działalności oraz plan rozwoju OHP ZMS i ZMW w woj. szczecińskim w latach 1966–1970*, w którym napisano: „Podstawowym zadaniem organizacji młodzieżowych jest socjalistyczne wychowanie młodzieży. Jednym z elementów wychowania młodzieży jest jej angażowanie do pracy fizycznej” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/39, k. 463).

Dalej stwierdzano: „Socjalistyczne wychowanie przez pracę w ramach OHP nie ogranicza się wyłącznie do samej pracy fizycznej, lecz równolegle prowadzona jest działalność ideowo-wychowawcza” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/39, k. 463).

W tym miejscu przypomnieć należy, iż przez swój młodzieżowy charakter oraz fakt znajdowania się pod zwierzchnictwem Związku Młodzieży Socjalistycznej i Związku Młodzieży Wiejskiej (a później Federacji SZMP), hufce odgórnie były wpisane w realizowanie ideologicznych założeń, jakie komuniści przypisywali organizacjom młodzieżowym.

OHP stosowały metodę wychowania przez pracę, jak pisano w jednym z dokumentów: „wykonując zadania gospodarcze, realizują jednocześnie w praktyce zasadę wychowania przez pracę młodzieży skupionej w różnych formach hufców pracy” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/39, k. 402).

Zgodnie ze statutowymi celami organizacji wspomniane zadania gospodarcze, nazywane w OHP *programem produkcyjnym*, były celami nadrzędnymi. Jednak, jak się okazuje z lektury akt KG OHP, jednostki terytorialne OHP na równi z produkcją stawiały opracowanie „planu pracy wychowawczej i organizacji wolnego czasu. W realizacji tego planu wszechstronnej pomocy ochotniczym hufcom pracy udziela Wydziały Kultury i Komitety Kultury Fizycznej i Turystyki, organizacje społeczne oraz instytucje i placówki społeczno-wychowawcze [...]. Należy organizować częste kontakty członków instancji partyjnych i aktywu z kadrą i uczestnikami OHP. [...] Dokonywać oceny postępów w pracy wychowawczej, przejawiać szczególną troskę o pracę społeczno-polityczną z młodzieżą pracującą w OHP” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/38, k. 110).

Warto zwrócić uwagę na konstatację, iż realizując działalność propagandową, OHP nie były zdane tylko na siebie. Dzięki fasadowej struk-

turze organizacji i posiadaniu wielkiego brata w postaci ZMS (później ZSMP), OHP korzystać mogły z zaplecza komitetów wojewódzkich Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR), Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) czy wydziałów kultury rad narodowych oraz z możliwości indoktrynacji uczestników hufców przez członków instancji partyjnych, którzy byli zawodowymi propagandzistami, starannie dobranymi do kontaktów z młodzieżą skupioną w danych rodzajach hufców. Dla przykładu komendantom hufców lokalnych zalecano korzystać w trakcie zajęć nt. zagadnień międzynarodowych z lektorów ośrodków propagandy partyjnej (AAN, KG OHP..., sygn. 24/8, k. 91).

Jak stwierdzono wcześniej, *idée fixe* Wydziału Propagandy KG OHP było *wychowanie przez pracę*. Wątek ten pojawia się na ulotkach werbunkowych, w przemówieniach komendantów głównych, jak i w zdecydowanej większości nacisk na ten element kładzie się w informacjach prasowych OHP. Ten nadrzędny element przyświecający hufcowym propagandzistom realizowany był głównie przez przedstawianie sielskiej atmosfery w hufcach. Powyższy obraz budowany był przez ukazywanie życia codziennego w hufcach jako miejscach, gdzie zrealizować się mogą wszelkie oczekiwania młodych ludzi względem pierwszej pracy, zdobycia zawodu, sposobu spędzenia wakacji, zarobienia pierwszych pieniędzy. Przykładowo w licznych wycinkach prasowych odnaleźć można fotoreportaże z przebiegu pracy w żeńskich hufcach. Hufce przedstawione są tam jako miejsca, w których w trakcie codziennej pracy rodzą się przyjaźnie, kultywowane podczas wspólnie spędzanych wieczorków (AAN, KG OHP..., sygn. 23/4, k. 23).

Do tego obrazu warto dodać również informację, iż podobnie jak w przypadku propagandy PRL w ogóle, tak i w przypadku OHP chętnie sięgano w działaniach propagandowych i indoktrynacji po elementy o charakterze narodowym związane z wybranymi wątkami historycznymi, tradycją, symbolami. Jak twierdzi Jacek Wojsław: „Niewątpliwie charakterystyczną cechą propagandy [PRL – P.J.], zresztą nie tylko w latach stalinizmu, było posługiwanie się przez nią argumentacją osadzoną w historii i tradycji narodowej. [...] Wartości i symbole narodowe i kulturowe, wybrane wydarzenia i bohaterowie historyczni stanowiły chętnie przez propagandzistów komunistycznych wykorzystywane źródło treści” (Wojsław 2009: 49).

Poza powyższą konstatacją nadmienić należy, iż OHP programowo wpisywane były w ówczesną sytuację społeczno-polityczną kraju, której tłem była np. budowa dużych zakładów pracy, tzw. sztandarowych budowli socjalizmu. Przykładowo jednymi z pierwszych hufców były zorganizowane wyjazdy w Bieszczady (w ramach ich zagospodarowania), czy pomoc w budowie kombinatu w Turoszowie (AAN, KG, OHP...,

sygn. 15/1, k. 41). Nie były to kierunki przypadkowe. Młodzież kierowano w miejsca dla władzy propagandowo ważne. Ślady takiego podejścia odnajdujemy w dokumencie *Plan pracy KC ZMS w związku z organizacją Hufców Pracy*, gdzie stwierdzano, iż OHP pomoże w „Budowie kluczowych obiektów przemysłowych i innych większych przedsięwzięć gospodarczych” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/1, k. 41).

Miało to o tyle znaczenie propagandowe, iż taka decyzja służyła upowszechnianiu przekonania o poparciu młodzieży dla linii politycznej partii.

Działania propagandowe

Kierunki działalności propagandowej OHP można podzielić na cztery zasadnicze obszary:

1. Propaganda werbunkowa – związana z nasilonymi akcjami propagandowymi, których celem był jak największy nabór uczestników do wszelkiego rodzaju hufców;
2. Propaganda organizacji – mająca na celu budowanie określonego wizerunku OHP;
3. Propaganda wewnątrzhufcowa – mająca na celu indoktrynację uczestników hufców;
4. Propaganda międzyhufcowa – prowadzona przez jednostki lokalne OHP, często wykorzystująca w tym celu współzawodnictwo.

W ramach wyżej wymienionych obszarów działalności propagandowej OHP na szczególną uwagę zasługuje propaganda związana z akcjami werbunkowymi. Była to najpilniej monitorowana sfera działalności OHP, gdyż liczba uczestników hufców była wartością samą w sobie, jak i wpływała na siłę organizacji i jej postrzeganie. Z lektury akt OHP wynika, iż co roku Komenda Główna OHP czyniła wysiłki celem zwiększenia naboru do wakacyjnych hufców stacjonarnych i właśnie z liczby uczestników była najściślej rozliczana³. Nie jest więc zaskoczeniem, iż propaganda werbunkowa przybierała na sile w okresach pozyskiwania młodzieży do hufców. Plany takiej intensyfikacji czynione były z wyprzedzeniem i przybierały formę przesyłanych odgórnie wytycznych. Przykładowo w dokumencie *Wytyczne w sprawie naboru kandydatów do stacjonarnych OHP ZMS i ZMW w 1964 r.* stwierdzano: „Bezpośredni nabór kandydatów do hufców szkoleniowych produkcyjnych i melioracyjnych prowadzi Komitety ZMS i Zarządy ZMW, które również odpowiedzialne są za jego przebieg i pełne wykonanie limitów ilościowych” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/38, k. 153).

³ W zdecydowanej większości sprawozdań KG OHP widnieją tabelaryczne zestawienia liczby uczestników z rozbiciem na dane komendy wojewódzkie OHP.

Dążenie do sukcesywnego zwiększania liczby uczestników hufców nie dziwi – celem każdej organizacji masowej jest jej rozrost, a duża liczba członków, która bezpośrednio wpływała na zasięg hufców, świadczyła o jej potencjale. Co więcej, liczebność OHP z pewnością oddziaływała na działalność propagandową. W dokumencie organizacyjnym *Wnioski i uwagi wynikające z działalności OHP w 1965 r.* znajdujemy również następujący fragment, określający dominujące kierunki propagandy: „Zabezpieczeniu zadań podstawowych OHP winna służyć działalność propagandowa skierowana przede wszystkim na:

1. propagowanie pracy jako podstawowego elementu wychowawczego wśród młodzieży – junaków OHP
2. zabezpieczenie naboru do hufców wszystkich typów ze szczególnym uwzględnieniem rozwijania form informacji i propagandy naboru do hufców stacjonarnych i młodocianych
3. propagowanie osiągnięć hufców w szkołach, uczelniach środowiskowych (szczególnie na wsi)
4. podejmowanie problemów trudnych związanych z działalnością OHP w aspektach wychowawczych, socjologicznych itp.
5. organizowanie racjonalnego wypoczynku dla junaków, popularyzacji sportów obrotowych, szkolenia aktywu itp.” (AAN, KG OHP... sygn. 15/39, k. 67).

Komenda Główna OHP potrafiła również krytycznie spojrzeć wstecz na działania propagandowe przeprowadzone w danym roku. Oceniając efekty propagandowe roku 1964, KG nie była zadowolona z wyników, jakie udało się osiągnąć lokalnym komendom. W dokumentach odnajdujemy następującą informację: „Na wszystkich prawie posiedzeniach Prezydiów ZG ZMW między innymi podejmowano sprawy nasilenia propagandy i popularyzacji OHP w terenie. Dotychczasowa działalność okazała się niedostateczną, nieskoordynowaną na szczeblu centralnym jak i wojewódzkim. Brak planu pracy propagandowej i dopracowania odpowiednio form stanowi poważny mankament w pracy WK OHP i powiatów” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/38, k. 7).

Z przeanalizowanych akt OHP wynika również, że w swoich działaniach propagandowych organizacja starała się pozyskać junaków do uczestniczenia w oficjalnych peerelowskich świątach. Tłumaczono: „Organizowanie wieczorów rocznicowych [...] należy organizować z okazji ważnych rocznic, np. wyzwolenia miejscowości, w której zlokalizowany jest hufiec, »Dnia Zwycięstwa«, rocznicy Rewolucji Październikowej itp. okazji” [AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 10).

Idealną okazją dla władzy w tym zakresie były również okrągłe rocznice istnienia PRL. Jak pisano: „Szczególne zadania mają do spełnienia wy-

jazdowe hufce szkolne i studenckie. Okres pracy tych hufców przypada na m-ce lipiec-sierpień, a więc na okres bezpośrednich obchodów święta lipcowego [...]. Kadra oraz uczestnicy tych hufców winni stać się inicjatorami i organizatorami [...] obchodów święta lipcowego w konkretnych środowiskach, w których hufce te będą w tym czasie pracowały” [AAN, KG OHP..., sygn. 26/19, k. 4].

Prasa i biuletyn informacyjny OHP

Silnie eksploatowanym przez organizację narzędziem oddziaływania była propaganda prasowa. Jak była realizowana? W zdecydowanej większości było to połączenie działań własnych, tj. różnego rodzaju wydawnictw propagandowych (za co odpowiedzialna była komórka ds. wydawnictw w OHP), ze współpracą z redakcjami pism młodzieżowych. Tutaj na czoło wysuwał się „Sztandar Młodych”. OHP niejednokrotnie z uznaniem wypowiadała się o korzyściach, jakie wynikały z owocnej współpracy ze „Sztandarem Młodych”: „Szczególnie cenna była pomoc redakcji Sztandaru Młodych, który w sierpniu i wrześniu [1964 r. – P.J.] prowadził szeroką kampanię informacyjną o stacjonarnych OHP pod hasłem »Zaciąg do szkoły życia«” (AAN, KG OHP..., sygn. 15/39, k. 433–434).

Prasa w rękach Wydziału Propagandy OHP stanowiła przede wszystkim instrument propagandowy, a nie informacyjny. Zgodnie z koncepcjami lenińskimi prasa traktowana była jako „kolektywny agitator, organizator i wychowawca” (Lenin, *Dziela*: 304). Jednocześnie było to podstawowe ówczesne medium realizacji założeń propagandowych. Głównie wydawnictwa młodzieżowe, w tym prasa kierowana do młodych robotników i tytuły o charakterze wiejskim, stały się bardzo pomocne w realizacji działań propagandowych OHP. Jak wskazano wcześniej, szczególnie przez wykorzystanie artykułów prasowych starano się budować wizerunek hufców jako przyjaznego miejsca, gdzie owocnej pracy junaczek i junaków towarzyszą wypoczynek i turystyka. Wystarczy odwołać się chociażby do kilku nagłówków prasowych z lat 1968–1970 traktujących o OHP, aby się o tym przekonać:

„1. W Masunach [lokalizacja hufca – P.J.] było pięknie!

2. Praca połączona z wypoczynkiem.

3. Wyjeżdź i poznaj swój kraj (AAN, KG OHP..., sygn. 23/4, k. 2, 23, 131).

Podobny do powyższego zabieg stosowano w fotoreportażach z przebiegu letnich hufców wyjazdowych, gdzie uśmiechnięte junaczki prezentowane na zdjęciach zachęcić miały inne koleżanki, aby w kolejnym roku skorzystały z możliwości spędzenia wakacji na jednym z wakacyjnych hufców „pracując i poznając swój kraj”:

Źródło: „Chłopska Droga – Dodatek Ilustrowany”, nr 56, 13.07.1969 r.

W publikacjach prasowych ponownie bardzo duży nacisk kładziono na przedstawienie hufców jako miejsca, gdzie można zdobyć zawód oraz otrzymać godziwe (i często pierwsze w życiu) wynagrodzenie. Szczególną ofertę kierowano w tym miejscu do absolwentów szkół przysposobienia rolniczego (SPR), których w szeregu artykułów prasowych przekonywano, iż hufce to bezpośrednia droga do zostania rolnikiem⁴.

Niezależnie od współpracy z redakcjami prasowymi, do których przesyłane były komunikaty, Zespół Propagandy Masowej i Wydawnictw KG OHP (komórka Wydziału Propagandy OHP) wydawał również swoją stałą publikację w postaci *Biuletynu Informacyjnego OHP*⁵.

⁴ *W Masunach było pięknie*, „Głos Olsztyński”, 5.08.1968 r.; *Praca połączona z wypoczynkiem*, „Gazeta Poznańska”, Konin, 09.07.1968 r.; *Praca czeka na absolwentów SPR*, „Dziennik Ludowy”, 22.07.1969 r.; *Czy skończyłeś 17 lat?*, „Kurier Lubelski”, 29–30.03.1968 r.

⁵ Na podstawie kwerendy akt KG OHP można wskazać, iż *Biuletyn Informacyjny OHP* był wydawnictwem, którego początki datować należy na ok. 1966 r. Wtedy to ukazał się *Biuletyn Informacyjny KG OHP „Akcja Lato 1966”*, w którym stwierdzano: „mamy zamiar w miarę napływu materiałów, wydawać podobne biuletyny”. Przywołany cytat wskazuje również na fakt, iż początkowo wydawnictwo OHP nie miało swojej stałej częstotliwości publikowania, a uzależnione było od posiadanych materiałów. Wydaje się również, że ówczesnie *Biuletynem* nie zajmował się żaden stały zespół redaktorów. Dopiero w latach późniejszych (1972 i dalej) za *Biuletyn* zaczął odpowiadać Zespół

W jednym z nich pojawia się informacja dotyczącą motywów jego publikowania: „Intencją naszą jest popularyzowanie dorobku OCHOTNICZYCH HUFCÓW PRACY ZMS i ZMW we wszystkich formach ich działalności i ułatwienie naszym odbiorcom rozeznania w aktualnych problemach OHP” (AAN, KG OHP..., sygn. 23/5, k. 3).

Główną tematyką *Biuletynu* było relacjonowanie bieżącego, codziennego życia hufców w całym kraju, w tym m.in. ważniejszych wydarzeń z życia lokalnych hufców, prezentacja zadań na kolejny rok lub nawet lata. Bardzo często umieszczano również przedruk przemówień komendantów OHP. Interesującą rolę pełniły w *Biuletynie* w miarę regularnie publikowane listy od kierowników i dyrektorów przedsiębiorstw, które współpracowały lokalnie z danymi komendami OHP. W listach tych wyrażano się zawsze z uznaniem o junakach jako o odpowiedzialnych, pracowitych i wartościowych młodych ludziach.

Biuletyn dystrybuowany był w poszczególnych komendach i rozsyłany do zainteresowanych instytucji, redakcji i organizacji, ponieważ jego wydawcy liczyli, iż „może okazać się przydatny dziennikarzom prasy drukowanej, radia i telewizji zainteresowanych problemami młodzieży [...]. »Biuletyn« może okazać się również pomocny dla kolegów z wszystkich instancji ZMS, ZMW a także Zrzeszenia Studentów Polskich” (AAN, KG OHP..., sygn. 23/5, k. 3).

Biuletyn Informacyjny początkowo wydawany był na niskiej jakości papierze pokrywanym maszynowym drukiem (do lat siedemdziesiątych). W późniejszym okresie zyskał dużo bardziej profesjonalny charakter, a do tytułu publikacji dodano podtytuł *Młodzież – Nauka – Praca*. Profesjonalizacja wydawnictwa przejawiała się m.in. w tym, iż egzemplarze z pierwszej połowy lat siedemdziesiątych mają w każdym numerze inną kolorystykę okładki oraz dużo wyższej jakości kolorowy wkład. Rozwinięciu uległa również tematyka wydawanej publikacji. Przede wszystkim zauważyć należy, iż każdy numer miał swój temat przewodni – temat numeru, z zastrzeżeniem *leitmotivu*, jakim była codzienność hufców. Wśród dominującej tematyki dla kolejnych numerów *Biuletynu* zwrócić uwagę należy na dwa zasadnicze obszary, na które wydawnictwo kładło szczególny nacisk. Były to:

1. Polityka historyczna PRL (szczególnie: 1 Maja, Wojsko Ludowe i jego tradycje, stosunek do ZSRG i in.),
2. Ruch młodzieżowy (zwłaszcza jego dzieje i kondycja oraz np. żeńskie OHP).

Redakcyjny *Biuletyn Informacyjny* KG OHP. Wtedy również publikacja wydawana była częściej, jednakże dalej nieregularnie. Przykładowo w 1972 r. wydano siedem numerów.

Popularne były fotoreportaże. Poświęcone zostały one m.in. akcjom letnim OHP, wizytacjom hufców przez komendantów lub przedstawicieli władz państwowych (np. Ministra Obrony Narodowej Wojciecha Jaruzelskiego), prezentowały dokonania hufców (*Budowniczo-wie szczyńskich bloków*), junackie ślubowania itp. (AAN, KG OHP..., sygn. 29/2).

Zauważyć należy, iż w początkach organizacji oraz przez zdecydowaną większość dekady lat sześćdziesiątych tematyka junaczek (żeńskich hufców) nie była podnoszona w narracji propagandowej OHP. Zmiana nastąpiła w latach siedemdziesiątych, kiedy to wykorzystanie motywu żeńskich hufców stało się istotnym elementem propagandy organizacji. Gdy w latach sześćdziesiątych po prostu odnotowuje się fakt istnienia żeńskich OHP, to dekadę później starano się aktywnie pozyskiwać dziewczęta do uczestniczenia w hufcach. Czyniono to na przykład przez wskazane wcześniej reportaże, relacje, artykuły, ale i drukowano w tym celu specjalne ulotki, które kierowane były tylko do dziewcząt. W jednej z wytycznych dla druków propagandowych pisano:

„Ochotnicze Hufce Pracy – Wielka Szansa dla Dziewcząt!

OHP – stwarzają dziewczętom szerokie możliwości Nauki, Pracy i Zdobycia Zawodu!

Dziewczęta! Pomyślcie więc! Zastanówcie się i Zdecydujcie!” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/5, k. 25).

Indoktrynacja młodzieży – „działalność świetlicowa” i materiały drukowane

Propaganda wewnętrzna, czyli działania ukierunkowane na indoktrynację młodzieży – uczestników hufców – realizowana była w głównej mierze przez odpowiednie „zagospodarowanie” czasu wolnego junaków. Czyniono to przez organizowanie zajęć pozapracowniczych.

Czas wolny planowano w oparciu o wytyczne w tym zakresie Zespołu Propagandy i Kultury Komendy Głównej OHP, wykorzystując w bieżącej pracy m.in. takie publikacje, jak wydawnictwo pod redakcją Wojciecha Szczerby *Prace naukowo-badawcze dotyczące OHP. Opracowanie metodyczne*. Ten quasi-podręcznik pracy hufca (230 stron maszynopisu) przekrojowo omawiał metodykę pracy z młodzieżą w hufcach. Jego zasadniczą treść stanowiły zagadnienia pedagogiczno-psychologiczne oraz przykładowe scenariusze organizacji czasu wolnego w hufcu wraz z wytycznymi ideowo-wychowawczymi dla wychowawców. Kwestie omówione w przedmiotowej publikacji obejmowały szerokie spektrum zagadnień: od „jedynie poprawnej” wersji historii do

zapewnienia wychowawcom materiałów w postaci śpiewników na wieczorne spotkania. Spory nacisk położono na zachęcanie junaków do czytania. Wspomniana publikacja wskazywała również komendantom lokalnych hufców, skąd czerpać środki finansowe na opisaną działalność ideowo-wychowawczą junaków (AAN, KG OHP..., sygn. 22/2).

Tak zwana „działalność świetlicowa” była głównym narzędziem indoktrynacji młodzieży w OHP (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6, k. 62). Podstawowymi formami działalności w tym zakresie były:

1. Wieczorki filmowe i czytelnicze;
2. Pogadanki na zadane tematy (najczęściej związane z dokonaniem Polski Ludowej);
3. Organizowanie quizów, spartakiad (tutaj tematyka była różnorodna, najczęściej odwoływano się do „pozytywnych” przeobrażeń społeczno-politycznych, historii PRL);
4. Spotkania z działaczami ZMS i ZMW (później SZMP);
5. Spotkania z weteranami wojska ludowego (tutaj we współpracy ze Związkiem Bojowników o Wolność i Demokrację – ZBoWiD).

Każdej z powyższych form aktywności towarzyszyć miał odpowiedni przekaz kierowany do uczestników hufców. Zgodnie z tym np. po każdym seansie filmowym należało przeprowadzić z widzami dyskusję na kanwie wyświetlonego filmu. W tym kontekście zalecano np. regularne zaznajamianie junaków z propozycjami Teatru Telewizji. Zwracano jednak uwagę, aby dyskusje przeprowadzać: „nad najbardziej wartościowymi pozycjami poniedziałkowych spektakli w teatrze telewizji, zawierających tematykę historyczną, patriotyczną, wychowawczą, sztuki ukazujące przemiany ideowe i społeczne w Polsce i na świecie” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 10).

Jednak nie tylko Teatr Telewizji miał stanowić podstawę dla ideologicznej dyskusji. Film odgrywał tutaj równie ważną rolę. Spośród rekomendowanych twórców i tytułów wymienić wypada choćby kilka tzw. filmów oświatowych: Andrzeja Munka *Historia jednej ustawy* (1970) i *Polska leży nad Wisłą* (1971), Jana Łomnickiego *Wiano* (film o stosunkach Państwo – Kościół) (1963), Wincentego Ronisza *General Walter* (1963). Filmy stanowiły istotną część prelekcji i pogadanek, których treść miała dotyczyć bieżącej polityki i dokonań „władzy ludowej” po II wojnie światowej (AAN, KG OHP..., sygn. 24/8).

Bardzo ważnym elementem propagandy wewnętrznej hufców były prelekcje ideowo-wychowawcze dla junaków. Komenda Główna, a w jej ramach Wydział Propagandy wraz z Oddziałem Politycznym, przykładła szczególną wagę do zapewnienia komendom lokalnym materiałów w tym zakresie, aby mieć pewność, że agitacja polityczna w hufcach przebiegać będzie według ściśle określonych zasad. W tym kontekście

warte przytoczenia są dwa dokumenty związane ze szkoleniem ideowym uczestników hufców: *Szkolenie junaków OHP w zakresie wychowania obywatelskiego. Konspekty zajęć* (AAN, KG OHP..., sygn. 24/8) z 1973 r. oraz *Program szkolenia ideowo-politycznego junaków stacjonarnych OHP na lata 1974/1976* (AAN, KG OHP..., sygn. 25/3). Cel takich pogadanek był prosty: w możliwie największym stopniu wykorzystać czas pobytu junaków w hufcach w celu ich pogłębionej indoktrynacji. Świadczy o tym zawartość powyższych dokumentów, w których omawia się program takich szkoleń. Szczególnie silnie eksploatowany był wątek „pozytywnych” przeobrażeń społeczno-gospodarczych dokonanych w Polsce Ludowej i postęp gospodarczy i cywilizacyjny związany z tymi przemianami (AAN, KG OHP..., sygn. 25/3). Starano się wpoić junakom przekonanie, iż żyją w możliwie najlepszym okresie dziejów Polski i kroczą ku świetlanej przyszłości. Ważnym aspektem było wykazywanie postępu w każdym obszarze życia w stosunku do przedwojennej Rzeczypospolitej. *Szkolenie junaków...* dostarczało również kilka innych tematów dla prelekcji. Przykładowo, w ramach jednej z nich, zatytułowanej: *Warunki polityczno-społeczne powstania Polski Ludowej* – przedstawiano junakom „szkodliwą” działalność obozu londyńskiego w okresie II wojny światowej, który przez swą „złą” politykę „dwu wrogów (Niemcy i ZSRS)” w efekcie działał na szkodę walki o niepodległość. W tym miejscu junakom przedstawiano dla porównania aktywność Polskiej Partii Robotniczej (PPR) na tym polu. Agitatorom zalecano przekazywać, iż: „Jedyną partią polityczną, która w okresie okupacji opracowała i realizowała słuszną politykę w walce narodu polskiego o niepodległość, była Polska Partia Robotnicza” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/8, k. 6).

Inną modelową prelekcję zalecano poprowadzić nt. *Ziem piastowskich*. Tutaj głównym elementem wykładu, na który kładziono nacisk, była pomoc w „uzyskaniu” i utrzymaniu zachodniej granicy Polski Ludowej przez Związek Sowiecki. Zagospodarowanie Ziemi Zachodnich przedstawiono junakom jako kolejny dowód na postęp, jaki nastąpił dzięki władzy ludowej.

Wydział Propagandy przywiązywał dużą rolę do zapewniania komendom odpowiedniej ilości materiałów drukowanych. Świadczy o tym zestawienie planowanych do druku w 1979 r. broszur (w nawiasie podano nakłady):

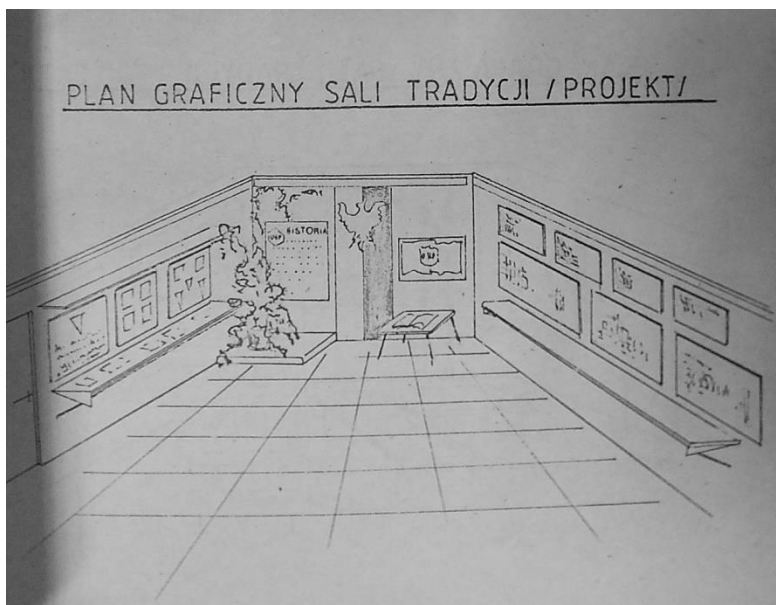
1. „Książka pracy hufca szkolnego i studenckiego OHP (20 000 egz.)
2. Książka pracy Szkolnej Komendy OHP (10 000 egz.)
3. Vademecum komendanta OHP (20 000 egz.)
4. Plakat wakacyjnego hufca OHP (30 000 egz.)
5. Pocztówka – reklama OHP (100 000 egz.)” (AAN, KG OHP..., sygn. 26/4, k. 25).

Podobnie jak w przypadku bardziej profesjonalnego podejścia w wydawaniu omówionego wcześniej *Biuletynu Informacyjnego*, tak również poważniej zaczęto traktować wydawanie drukowanych materiałów propagandowych. Zdecydowanie zwiększa się ich nakład i poszerzony zostaje zakres merytoryczny. Dla przykładu w żadnym z dokumentów z lat sześćdziesiątych nie znaleziono informacji o zamówieniu tak dużej partii wydawnictw książkowych, jak w *Działalności propagandowo-wydawniczej OHP...* z roku 1974:

„1. Zbiór prac z konkursu dziennikarskiego – 10 000 egz.

2. Sport, turystyka i wypoczynek w hufcu – 10 000 egz.” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/5, k. 25).

OHP przywiązywały dużą rolę do propagandy wizualnej. Oddział Polityczny KG OHP przysyłał do komendantów hufców w terenie bardzo dokładne wytyczne dotyczące projektów organizacji sal pamięci, sal tradycji, wyglądu pomieszczeń do nauki, korytarzy itp. Wygląd sal, w których przebywali uczestnicy hufców, motywować miał do aktywnego utożsamiania się z hasłami umieszczanymi w takich miejscach (typu: *Pracą, nauką, obronnością współtworzymy socjalistyczną Polskę* (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6, k. 68)). W wytycznych ekspozycji ściennych zalecano umieszczanie historii danego regionu oraz rodowodu OHP. Całość zdobić miał orzeł i biało-czerwona wstęga (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6).

Źródło: *Projekt Sali Tradycji* [w:] *Zasady działalności kulturalno-wychowawczej oraz założenia do organizacji sal tradycji w Ochotniczych Hufcach Pracy*, Warszawa 1976.

Niniejszy projekt znajduje się w dokumencie nazwanym *Zasady działalności kulturalno-wychowawczej oraz założenia do organizacji sal tradycji w Ochotniczych Hufcach Pracy* z 1976 r. (AAN, KG OHP..., sygn. 25/3, k. 65). Dokument ten był przesyłany do ścisłego użytku służbowego i zawierał wskazania dotyczące prowadzenia pracy wychowawczej w hufcach. Na jego kolejnych stronach pojawia się wyjaśnienie celu dystrybucji przedmiotowego wydawnictwa:

„Ogólnym zadaniem działalności kulturalno-wychowawczej jest:

- a) kształtowanie ideowo-moralnych i socjalistycznych postaw junaków i uczestników, rozwijanie i pogłębianie uczuć patriotycznych [...]
- b) krzewienie i umacnianie uczuć proletariackiego internacjonalizmu, zawartych w dziełach kultury i sztuki, poczucia ideowej i klasowej więzi z ludźmi pracy całego świata, a szczególnie z narodami wspólnoty socjalistycznej” (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6, k. 56–57).

Nie pozostawiano wątpliwości, czyimi rękami realizowane mają być powyższe założenia. Cytowany dokument precyzował: „Za ideową i merytoryczną treść ekspozycji sali tradycji odpowiadają: Komendant Wojewódzki OHP i jego Zastępca d/s politycznych” (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6, k. 56–57).

Zalecano czerpanie wzorów i współpracę przy prowadzeniu pracy propagandowo-politycznej z junakami z Głównym Zarządem Politycznym Wojska Polskiego (GZP WP). W innym miejscu, doradzając komendantom hufców, skąd należy czerpać inspirację do pracy politycznej z junakami, ponownie pojawia się GZP WP (AAN, KG OHP..., sygn. 26/6, k. 62).

W indoktrynacji młodzieży szczególną rolę odgrywały spotkania z „weteranami” ruchu robotniczego i kombatantami. Komendy liczyć mogły w tym zakresie na współpracę ZBoWiD. W trakcie spotkań istotne były pogadanki wygłaszane przez byłych partyzantów Armii Ludowej i żołnierzy 1. Warszawskiej Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki (tzw. kościuszkowców). Poza kombatantami zalecano również lokalne organizowanie spotkań z „interesującymi ludźmi – działaczami politycznymi, społecznymi, gospodarczymi oraz przedstawicielami sztuki danego regionu” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 6). Jak argumentowano, „Spotkania mają na celu danie junakom możliwości wnikliwszego poznania regionu, w którym zlokalizowany jest hufiec, perspektyw rozwojowych tego regionu, poznanie dorobku w zakresie kultury i oświaty oraz przemian społeczno-gospodarczych jakie następowały w okresie Polski Ludowej” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 6).

Sport podszyty propagandą – spartakiady i rajdy

Praca ideowo-wychowawcza z junakami poza szkoleniami przybierała również postać aktywności sportowej sprzężonej z propagandą, czego egzemplifikacją były tzw. spartakiady, dla których wzór stanowiły podobne imprezy organizowane w ZSRS. Poza samą aktywnością sportową dodawano do nich elementy wychowawcze związane z wiedzą, historią lub nawiązujące do bieżących wydarzeń. Przykładowo w 1969 r. zorganizowano Studencką Spartakiadę Sportów Obronnych, która miała na celu:

1. uczczenie XXV rocznicy powstania Polski Ludowej
2. przegląd sprawności fizycznej i przygotowania młodzieży studenckiej do obronności Ludowej Ojczyzny
3. dalszą popularyzację sportów obronnych wśród młodzieży” (AAN, KG OHP..., sygn. 23/5, k. 149).

Spartakiady były bardzo popularną formą aktywizacji młodzieży w OHP. Ich organizację motywowano koniecznością wielostronnego rozwoju junaków, jak bowiem twierdzono: „praca rozwija jednostronnie” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 53). W dokumencie *Działalność kulturalno-oświatowa i sportowo-turystyczna* z 1974 r., który zawiera programy konkursów i zawodów, odnaleźć można np. informację o spartakiadzie organizowanej przez ZMS pod nazwą *Szlakiem Zdobywców Wału Pomorskiego* (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 55). Co ciekawe, w tym samym dokumencie planowano organizację spartakiady śladami *Walk Partyzanckich w Puszczy Kampinoskiej*, gdzie partyzantka w okresie II wojny światowej opierała się głównie na siłach Armii Krajowej (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 55; Koszarda 1999). W wytycznych dotyczących działalności turystyczno-krajoznawczej właściwą realizację programu delegowano na wojewódzkie komendy OHP, którym zalecano nawiązanie kontaktów z Towarzystwem Krzewienia Kultury Fizycznej (TKKF), Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym (PTTK) i Ligą Obrony Kraju (LOK). Z okazji XXX-lecia PRL zaordynowano komendom wojewódzkim OHP przygotowanie rajdu pod nazwą *Szlakiem wielkich budów Polski Ludowej*. Komendy wojewódzkie zobowiązały się do zorganizowania rajdu, którego zakres obejmować miał największe inwestycje okresu powojennego funkcjonujące na ich terenie (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 58). Nie pozostawiano wątpliwości, jaki naprawdę był cel organizacji rajdu: „Rajd winien mieć charakter propagandowy, wskazane jest podejmowanie czynów na rzecz fabryk i zakładów przemysłowych leżących na trasie rajdu” (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 58).

W spartakiadach i rajdach ważną rolę odgrywało współzawodnictwo między hufcami. Planowano np., aby współzawodnictwo rajdowe odbywać między hufcami znajdującymi się w odległości nie większej niż

30 km. Kadra hufców decydowała o wyborze jednego z dwóch wariantów: wyprawa mogła wyruszyć z jednego hufca i pokonać cały dystans dzielący hufce lub junacy mogli się spotkać w połowie drogi dzielącej hufce. Zalecano, aby w omawianej spartakiadzie udział brali tylko najlepsi junacy – przodownicy pracy (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 55).

Rywalizowano m.in. o Puchar Komendy Głównej OHP. Tak było w przypadku *I Wiosennego Rajdu Ochotniczych Hufców Pracy* w Skarżysku Kamiennej organizowanego w maju 1974 r., w którym do rywalizacji stanęły hufce na szczeblu wojewódzkim. Komendy wojewódzkie OHP na wspomniany rajd wystawić miały 3-osobowe patrole męskie z opiekunami, a w województwach, gdzie znajdowały się również komendy żeńskie, drużyny z nich złożone (AAN, KG OHP..., sygn. 24/6, k. 57). Wiele informacji o podobnych imprezach można odnaleźć w licznych zachowanych materiałach źródłowych.

* * *

Poczynione uwagi stanowią jedynie zarysowanie problemu propagandy i indoktrynacji uprawianej przez Ochotnicze Hufce Pracy. Przedstawiono podstawowe jej formy i cele. Dalszych badań wymagają m.in. jej przemiany w kolejnych okresach PRL oraz, co równie ważne, zbadanie efektów tych działań, ich odbioru i ocen – co stanowi osobne zagadnienie. Dokonana kwerenda akt organizacji pozwala jednak na postawienie hipotezy, że propaganda OHP nie miała jednego, stałego oblicza, ale podobnie jak rozwojowi ulegała cała organizacja, tak i tematyka propagandowa się zmieniała i z biegiem lat podlegała rozwinięciu. Wyraźnie zauważyć to można, zestawiając ze sobą lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte. Pierwsza dekada to „sucha faktografia”, zdawanie relacji z życia organizacji ograniczające się do przedstawiania co ważniejszych wydarzeń w OHP lub przebiegu hufców wakacyjnych. Propaganda późniejsza poszła o krok dalej – była bardziej atrakcyjna formalnie, bardziej „subtelna” w osiąganiu swoich celów. Stosowała bardziej „wyrafinowane” narzędzia, a przekaz był bogatszy, wykorzystujący zestawy pozytywne i dostosowane do młodzieżowej psychiki skojarzeń. Czy to oznacza, że propaganda OHP od lat siedemdziesiątych była skuteczniejsza niż wcześniejsza? Na tym etapie badań odpowiedź na to pytanie nie jest możliwa.

Bibliografia

Wydawnictwa zwarte

Lenin W., 1955, *Dziela*, Warszawa.

W wakacyjnym hufcu. Poradnik pracy kulturalno-oświatowej w hufcu wyjazdowym, 1969, KG OHP ZMS i ZMW, Warszawa.

Wojsław J., 2009, *Obraz terażniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*, Gdańsk.

Dokumenty

- Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komenda Główna Ochotniczych Hufców Pracy (dalej: KG OHP), sygn. 26/4, *Główne kierunki działania propagandowo-informacyjnego OHP. Ocena*, Warszawa 1979.
- AAN, KG OHP, sygn. 10/10, *Działalność OHP do roku 1967 i kierunki pracy do roku 1972. Ocena, opracowanie*, Warszawa 1967, k. 2.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/39, *Informacja o dotychczasowej działalności oraz plan rozwoju OHP ZMS i ZMW w woj. szczecińskim w latach 1966–1970*, Szczecin 1965, k. 463.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/39, *Informacja o działalności OHP ZMS i ZMW do rąk premiera Piotra Jaroszewicza*, Warszawa, 31.12.1965 r., k. 402.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/38, *Pismo do Wiceministra Obrony Narodowej Grzegorza Korczyńskiego w dotyczące szkolenia wojskowego junaków OHP*, Warszawa 1965, k. 291–293.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/1, *Plan pracy KC ZMS w związku z organizacją Hufców Pracy ZMS*, Warszawa 1958, k. 41.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/38, *Wnioski Egzekutywy KW PZPR w sprawie dalszego rozwoju OHP ZMS i ZMW na terenie woj. olsztyńskiego*, Olsztyn, 10.05.1968 r., k. 110.
- AAN, KG OHP, sygn. 24/8, *Szkolenie junaków OHP w zakresie wychowania obywatelskiego. Konspekty zajęć*, Warszawa 1973, k. 91.
- AAN, KG OHP, sygn. 23/4, *Działalność Ochotniczych Hufców Pracy. Wycinki prasowe 1968–1970*, Warszawa 1970, k. 23.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/38, *Wytyczne w sprawie naboru kandydatów do stacjonarnych OHP ZMS i ZMW w 1964 r.*, Warszawa 1964, k. 153.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/39, *Wnioski i uwagi wynikające z działalności OHP w 1965 r.*, Warszawa 1966, k. 67.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/38, *Informacja KG OHP ZMS i ZMW o wykonawstwie zadań wiejskich OHP w 1964 r. i zadaniach na rok 1965*, Warszawa 1965, k. 7.
- AAN, KG OHP, sygn. 15/39, *Sprawy organizacyjne i propagandy*, Warszawa 1965, k. 433–434.
- AAN, KG OHP, sygn. 23/4, *Działalność Ochotniczych Hufców Pracy. Wycinki prasowe 1968–1970*, k. 2, 23, 131.
- AAN, KG OHP, sygn. 23/5, *Biuletyn informacyjny OHP, KG OHP ZMS i ZMW*, nr [nieznany – P.J.], 1969, k. 3.
- AAN, KG OHP, sygn. 22/2, *Prace naukowo-badawcze dotyczące OHP. Opracowanie metodyczne*, red. prof. dr W. Szczerba, Warszawa 1971.
- AAN, KG OHP, sygn. 26/6, *Zasady i formy działalności wydawniczej OHP. Oceny, analiza, program szkolenia, poradniki*, Warszawa 1983, k. 62.
- AAN, KG OHP, sygn. 24/6, *Działalność kulturalno-oświatowa i sportowo-turystyczna w OHP. Programy i regulaminy konkursów i zawodów*, Warszawa 1974, k. 10.
- AAN, KG OHP, sygn. 24/8, *Szkolenie junaków OHP w zakresie wychowania obywatelskiego. Konspekty zajęć*, Warszawa 1973.
- AAN, KG OHP, sygn. 25/3, *Program szkolenia ideowo-politycznego junaków stacjonarnych OHP na lata 1974/1976*, Warszawa 1974.
- AAN, KG OHP, sygn. 26/4, *Główne kierunki działania propagandowo-informacyjnego OHP*, Warszawa 1978, k. 25.
- AAN, KG OHP, sygn. 24/5, *Działalność propagandowo-wydawnicza OHP. Plan wydawniczy, projekty plakatów i materiałów propagandowych*, Warszawa 1974, k. 25.
- AAN, KG OHP, sygn. 23/5, *Biuletyn Informacyjny OHP 1967–1969*, k. 149.